

МЕДЫЯТЭКСТ ПАВОДЛЕ СТЫЛІСТЫЧНАГА ВУЧЭННЯ ПРАФЕСАРА МІХАСЯ ЦІКОЦКАГА

В. І. Іўчанкаў

*Беларускі дзяржаўна ўніверсітэт,
вул. Кальварыйская, 9, 220004, г. Мінск, Рэспубліка Беларусь,
diskurs03@mail.ru*

Фарміраванне і станаўленне беларускай стылістыкі непарыўна звязана з імем доктара філалагічных навук прафесара М. Я. Цікоцкага. Першай працай на Беларусі, у якой сістэмна закладваўся грунт новага для таго часу лінгвістычнага адгалінавання – стылістыкі і ў якой выбудоўвалася навука пра мову і стыль СМІ ў Беларусі, з’явілася яго доктарскае даследаванне «Праблемы мовы і стылю публіцыстычнага твора», прадстаўленае да абароны ў 1972 годзе. Дысертацыяй вучоны кардынальна паўплываў на станаўленне беларускай стылістыкі. Гэта вылілася ў рашэнне стылістычных задач праз даследаванне публіцыстычнага твора, што выразілася ад станаўлення нацыянальных стылістык у іншых славянскіх краінах, у якіх эмпірычнай базай былі перш за ўсё тэксты мастацкай літаратуры.

Ключавыя словы: стылістыка; публіцыстычны твор; жанр; від літаратуры; маўленчы факт; публіцыстыка; тэкст.

MEDIA TEXT ACCORDING TO THE STYLISTIC TEACHINGS OF PROFESSOR MIKHAIL TIKOTSKY

V. I. Ivchenkov

*Belarusian State University,
9, Kalvariyskaya Str., 220004, Minsk, Republic of Belarus
Corresponding author: V. I. Ivchenkov (diskurs03@mail.ru)*

The formation and development of the Belarusian stylistics is inseparably linked with the name of Doctor of Philology, Professor M.E. Tikotsky. The first work in Belarus, which systematically laid the grounds for a new linguistic branch of that time – stylistics – where the science of language and media style in Belarus was framed, was his post-doctoral study «Problems of Language and Style of a Publicistic Work», undertaken in 1972. His dissertation affected the formation of Belarusian stylistics fundamentally. This resulted in the solving of

stylistic problems through the study of the publicistic work, which differed from the formation of national stylistics in other Slavic countries, where the empirical basis was primarily texts of fiction.

Key words: stylistics; publicist work; genre; type of literature; speech fact; publicism; text.

Сучасны медыятэкст уяўляе сабой цікавы аб'ект вывучэння з гледжання традыцыйных падыходаў даследавання (лінгвістычны аналіз (ЛАТ), сінхронны і дыяхронны, кампаратыўны, сацыялінгвістычны) і сучасных, выпрацаваных паводле новай інфармацыйна-камунікацыйнай практыкі (дыскурсны аналіз (САТРАС), рэверсіўны, матрычны, кагнітыўны, інтэнт-аналіз (Ethnograph, Leximancer, Minnesota Contextual Content Analysis), кантэнт-аналіз (Crawdad Desktop, INTEXT, Kwalitan, PROTAN, Yoshikoder), фонасемантычны аналіз (Vaal, DIATON), наратыўны аналіз (LIWC, PC-ACE)).

ІТ-інструментарый дазваляе па-новаму сканструяваць марфалагічны аналіз (ATLAS.ti, Textanz, TextArc), сінтаксічны (Profiler Plus, DictaScope) і семантычны (PROTAN, T-LAB Tools for Text Analysis). Метадалогія вывучэння тэксту любой функцыянальнай накіраванасці атрымала наймаверна шырокае магчымасці лічбавай апрацоўкі тэкставых элементаў, што звязана з дата-данымі, параметрам якіх прынята называць «тры V»: аб'ём, хуткасць, разнастайнасць. Сёння трыяда папаўняецца яшчэ чатырма – дакладнасць, жыццяздольнасць, каштоўнасць і пераменлівасць. Акадэмічныя картатэкі даных, стварэнню якіх да XXI стагоддзя вучоныя-лінгвісты прысвячалі дзясяткі гадоў жыцця, сёння лёгка падмяняюцца гарызантальна маштабравальнымі праграмнымі інструментамі.

Медыятэкст як прадмет вывучэння стылістыкі папаўняецца не толькі маўленчымі варыяцыямі, што ўказваюць на індывідуальныя характарыстыкі аўтара (па прычыне чаго і ўзнікла стылістыка), а палікодавымі структурамі і пададзенай у лічбавай форме інфармацыяй, якая можа перадавацца вусным маўленнем, тэкстам, факсімільнымі паведамленнямі, дынамічнымі выявамі (відэа) і інш.

Эвалюцыйны шлях вербалістыкі звязаны з рыторыкай у антычнасці, у новы час – са з'яўленнем стылістыкі, якую не раз называлі мёртва-народжаным дзіцём рыторыкі. І на гэта былі падставы.

Трэба згадаць, што ў антычнасці існавалі асаблівыя формы распаўсюджвання інфармацыі. Найбольш вядомыя з іх – старажытна-

грэчаская агора і рымскі форум. Першапачаткова гэта былі гандлёвыя месцы, якія з часам ператварыліся ў цэнтры грамадскага (палітычнага, эканамічнага і рэлігійнага) жыцця. Напрыклад, рымскі форум пазней уключаў у сябе каміцый (месца народных сходаў), курью (месца пасяджэнняў сената), чым набыў выразныя палітычныя функцыі. Сённяшняя панарама мінулых форумаў пакідае несучаснае ўражанне: на іх месцы бачым толькі рэшткі былой магутнасці. Што здарылася за дваццаць стагоддзяў новага часу?

Для верабалістыкі (у шырокім сэнсе камунікацыі) новы час мала прынёс новага, ён толькі запаволіў працэсы, якія нараджаліся ў старажытных Афінах – радзіме рыторыкі. Маём на ўвазе той факт, што з заняпадам рабаўласніцкай дэмакратыі пала і рыторыка.

З заняпадам рабаўласніцкай дэмакратыі рыторыка ператвараецца ў нарматыўна-каталагізатарскую дысцыпліну і паступова раствараецца ў стылістыцы, якая і да апошняга часу ўтрымлівае ў сабе вялікі арсенал сродкаў, прыёмаў, фігур, тропай, так бы мовіць, гатовых формул для пабудовы мастацка адзначанага маўлення, для ўпрыгожвання яго. Наменклатура тропай у антычнасці складалася амаль з двухсот адзінак. Перад тым як стаць набыткам сучаснікаў, формулы тропай павінны быць вынайздзены. І часцей за ўсё гэта рабілася на антычных народных форумах, калі трэба было запаліць сэрцы людзей, звярнуць іх розум да аб'екта дыскусіі, вобразнасцю ўзмацніць аргумент. Варта падкрэсліць: за дваццаць стагоддзяў не было вынайздзена ніводнага новага трыпа, семантычнага пераносу, заснаванага на аналогіі, падабенстве, функцыі. Амаль усе існуючыя трыпы маюць грэчаскую этымалогію (!). Каб вынайсці новы від трыпа, трэба было б аднавіць і максімальна актывізаваць маўленчую практыку (што назіраем сёння ў «трэчэй» форме існавання мовы – віртуальнай!).

Вынайздзеная ў часы афінскай дэмакратыі і развітая антычнай рыторыкай мадэль камунікацыі *docere – movere – delectare* ў розныя эпохі перараблялася на свой манер. Часам з яе наўмысна выдаляліся складнікі, як гэта адбылося з апошнім у савецкія часы, ці дадаваліся новыя: напрыклад, ленінскае – «агітацыя і прапаганда», амерыканская прапагандысцкая мадэль «тэорыі даміно» і інш. У эпоху інфармацыйнага грамадства, на фоне ІТ-працэсаў абмен інфармацыяй адраджаецца ў полі дзеяння камунікатыўных тэорый Сакрата, Платона, Арыстоцеля і Цыцэрона, супрацьпастаўленых тэорыям сафістычным. Добрай падставай такога адраджэння ёсць дагэтуль невядомая для чалавецтва эвалюцыя народнага форума ў форум віртуальны, у якім сучаснік становіцца

вербацэнтрычным, г. зн. максімальна «ахопленым» словам, пагружаным у тэкст. Слова стала самым дарагім і каштоўным прадуктам, які мяняе жыццёвае ўладкаванне.

У працах М. Я. Цікоцкага («Стылістыка беларускай мовы», «Стылістыка тэксту», «Сугучнасць слоў жывых...») рытарычны перыяд і час з'яўлення стылістыкі знітаваны з культурна-асветніцкай дзейнасцю Францыска Скарыны, Сымона Буднага, Васіля Цяпінскага, Мялеція Смятрыцкага. Асабліва вучоны падкрэсліваў важнасць намаганняў асветнікаў XVI–XVII стст. наблізіць біблейскія тэксты да людзей «паспалітых», у чым ужо ўглядалася стылістычная дыферэнцыяцыя маўлення беларуса, звязаная з уключэннем элементаў жывой беларускай мовы.

Вывучэнне стылістыкі як навукі ў беларускай філалогіі бярэ пачатак з 50-х гадоў мінулага стагоддзя і мае пад сабой пераважна арталогічны грунт. Гэта звязана з культурна-моўнай дзейнасцю беларускіх пісьменнікаў Я. Коласа, К. Чорнага, К. Крапівы, П. Глебкі, І. Мележа, М. Лужаніна, Н. Гілевіча і інш. Іх парады і крытычныя заўвагі маладым літаратарам і сёння складаюць каштоўную скарбонку філалагічнага аналізу мастацкага тэксту.

Функцыянальная стылістыка фарміруецца ў 70-я гады XX ст., пераважна ў рэчышчы вывучэння публіцыстычнага стылю, што звязана з працамі М. Я. Цікоцкага. Разам з гэтым з'яўляюцца даследаванні па стылістычнай дыферэнцыяцыі мовы мастацкай літаратуры, індывідуальна-аўтарскага стылю пісьменніка, функцыянальных паводзін слова ў тэксце. Даследуецца моўная спадчына Янкі Купалы і Якуба Коласа, Максіма Багдановіча, Ядвігіна Ш., Івана Мележа, Міхася Лынькова, Петруся Броўкі, Пімена Панчанкі, Аркадзя Куляшова, Андрэя Макаёнка, Івана Навуменкі, Уладзіміра Караткевіча, Ніла Гілевіча, Янкі Брыля, Рыгора Барадуліна і інш. Можна сцвярджаць, што другая палова дваццатага стагоддзя максімальна прысвечана мове мастацкай літаратуры, што сталася падмуркам для маштабнага вывучэння вобразнай сістэмы айчынай літаратуры. Мастацкае слова акумуляе ў сабе ментальную карціну беларуса. У метафарах, параўнаннях, эпітэтах і іншых тропях раскрываюцца этна-псіхалагічны лад жыцця, каштоўнасныя арыенціры і спецыфіка камунікацыі. Гэта забяспечваецца бясконцым мноствам патэнцыйных сем лексем, інтэгральная здольнасць якіх можа быць невымяральной у часе па прычыне парадыгматычнай разнастайнасці семантычных аналогій моўнай адзінкі.

У працах беларускіх мовазнаўцаў (Ф. М. Янкоўскага, У. В. Анічэнкі, М. Г. Булахавы, А. Я. Баханькова, А. С. Аксамітава, І. Я. Лепешава, А. Я. Міхневіча, А. І. Наркевіча, Л. М. Шакуна, В. П. Краснея, Н. В. Гаўрош, Т. М. Трыпуцінай, Н. М. Нямковіч, С. К. Бердніка, П. П. Жаўняровіча, В. А. Горбач, Т. Я. Старасценкі і інш.) падаецца стылістычная палітра роднага слова ў функцыянальным вымярэнні. Лінгвастылістычная прастора даследаванняў пашыралася назіраннямі з гледжання арталогіі і мовы мастацкай літаратуры (Абабурка М. В. «Стылістычна абмежаваныя словы ў мове беларускай мастацкай літаратуры» (Мінск, 1981), «Развіццё мовы беларускай мастацкай літаратуры» (Мінск, 1987); Каўрус А. А. «Культура слова» (Мінск, 1983), «Мова народа, мова пісьменніка» (Мінск, 1989); Янкоўскі Ф. «Пытанні культуры мовы» (Мінск, 1961); Шкраба Р. «Сіла слова» (Мінск, 1958), «Характар, стыль, дэталі» (Мінск, 1965), «Энергія слова» (Мінск, 1988); Яскевіч А. «Грані майстэрства» (Мінск, 1974) і інш.).

Непасрэдна стылістычнаму матэрыялу ў сістэме і структурнай арганізацыі былі прысвечаны падручнікі А. К. Юрэвіч (Стылістыка беларускай мовы: вучэбны дапаможнік для студэнтаў-завочнікаў філалагічных факультэтаў педінстытутаў, 1983; Styлістыка беларускай мовы: вучэбны дапаможнік для філалагічных факультэтаў педінстытутаў па спецыяльнасці 02.19 «Беларуская мова і літаратура», 2-е выд., перапрацаванае і дапоўненае, 1992) і А. А. Каўруса (Стылістыка беларускай мовы, 1980; Styлістыка беларускай мовы: дапаможнік для настаўніка, 2-е выд., перапрацаванае; 1987; Styлістыка беларускай мовы, 3-е выд., дапрацаванае і дапоўненае; 1992 (Бібліятэка настаўніка беларускай мовы і літаратуры)). Аляксандравіч і сёння цвёрда трымае руку на пульсе лінгвастылістычнай ахайнасці роднага слова ў маўленні сучаснікаў, карпатліва аберагае яго і наталіе народнай энергіяй.

У гістарычным ходзе развіцця беларускай стылістыкі як навукі вылучаецца пэўная асаблівасць яе фарміравання. Яна (асаблівасць) звязана менавіта з даследаваннем М. Я. Цікоцкім публіцыстыкі як аб'ектам стылістыкі і канцэпцыяй эстэтычнага пачатку ў журналісцкім творы. У сваіх працах вучоны дае адказ на вострую палеміку 60–70 гадоў XX стагоддзя – пра спецыфіку публіцыстыкі, прадмет і функцыі яе, жанравую і відавую дыферэнцыяцыю.

М. Я. Цікоцкі паказаў, што месца публіцыстыкі ў сістэме літаратурнай творчасці асаблівае. Вылучэнне «публіцыстыкі сярод іншых відаў літаратурнай творчасці» вядзе да «эстэтычнай нівеліроўкі

твораў публіцыстыкі і мастацкай літаратуры, да спробы ацэньваць якасьць публіцыстычнага твора ўсеагульнай мерай мастацтва» [1, с. 4]. Паглыбляючыся ў дыскусію, якую распачаў часопіс «Пытанні літаратуры» ў 1970-х, даследчык задае пытанне: «Чаму публіцыстыка – жанр (а не від ці род) літаратуры, і чаму менавіта мастацкай, а не грамадска-палітычнай?» [1, с. 5]. У падыходзе да асэнсавання ролі і месца публіцыстыкі ў творчым працэсе М. Я. Цікоцкі бачыць вузкасць і аднабаковасць спробы супрацьпаставіць «мастацкую» публіцыстыку «дзелавой». Дамагацца, каб «кожны публіцыстычны твор ... быў адначасова мастацкім (па-свойму!) і дзелавым – у гэтым своеасаблівым сінтэзе трэба бачыць аснову далейшага росквіту нашай публіцыстыкі, узбагачэння яе новымі яркімі сродкамі адлюстравання багатых і разнастайных жыццёвых з’яў» [1, с. 6]. Зразумела, такое «ўзвышанае» стаўленне да публіцыстыкі грунтавалася на даследаванні перш за ўсё твораў мастацка-публіцыстычных і аналітычных жанраў.

Што ёсць публіцыстыка і якія суадносіны яе з відамі літаратуры – пытанне кардынальна нявырашанае і ў наш час. Спрэчкі вядуцца ў залежнасці ад даследчых, эмпірычных і прафесійна апасродкаваных пераваг. Так, у кола дыскусійных праблем у вызначэнні тэрміна «публіцыстыка» трапляюць дилемы: публіцыстыка як жанр, род або від літаратуры, публіцыстыка і журналістыка, публіцыстыка і палітыка, публіцыстыка і сучаснасць.

Шматлікія даследчыкі разглядаюць публіцыстыку ў сферы і літаратуры, і журналістыкі, вызначаючы яе (публіцыстыку) як 1) масавыя папулярныя палітычныя тэксты, якія ўздзейнічаюць на актуальныя грамадска-палітычныя працэсы (В. В. Вучонава), як 2) непасрэднае палітычнае спасціжэнне рэчаіснасці (М. С. Чарапахай). Як від творчасці, што адлюстроўвае грамадска-палітычныя, маральныя, эканамічныя і іншыя праблемы з дапамогай навукова-лагічных довадаў і доказаў характарызуе публіцыстыку Я. П. Прохараў. Усе больш ці менш вядомыя азначэнні публіцыстыкі змяшчаюць у сабе тэрміналагічную сему, звязаную з ‘адлюстраваннем палітычных працэсаў’. Аднак час паказвае, што ў праблематыку публіцыстыкі ўключаюцца пытанні экалогіі, мастацтва, адукацыі, маралі і інш. У апошні час за публіцыстыкай замацоўваецца кагнітыўная функцыя. Так, А. М. Цяпляшына вызначае паняцце публіцыстыкі як «сродак пазнання рэчаіснасці, якому падудадныя ўсе тэмы і любыя падзеі». А. А. Цяртычны справядліва надаваў публіцыстыцы ролю інтэлектуальнай дзейнасці і вызначаў яе асноўнай функцыяй фарміраванне ладу жыцця грамадства. Сябра

і папличнік Міхася Яўгенавіча прафесар Р. Я. Салганік у даследаванні публіцыстыкі выдзяляў феномен асобы як часткі соцыуму. Сукупнасць названых аспектаў праглядаецца ў канцэпцыі М. Я. Цікоцкага.

Прафесар Цікоцкі цаніў у публіцыстыцы аналітычны пачатак, які падштурхоўвае чыгача да разваг, падахвочвае да дзеяння: «Сапраўдная публіцыстыка пачынаецца там, дзе ёсць думка, дзе вядзецца пошук прычын тых ці іншых грамадскіх і эканамічных з’яў» [1, с. 52]. Сёння гэтыя словы надзвычай важныя. Сутнасць іх прымяняльная да нашага інфармацыйнага жыцця. Сучасная журналістыка заклікана сканцэнтравацца на трох фактарах – інфармуючы, даказваць праўдзівасць таго, пра што паведамляецца, чым заахоціць аўдыторыю да дзеяння, і, уплываючы на яе эмацыйны стан, заваяваць сімпатыі, схіліць на свой бок.

Сучаснае медыямаўленне ўяўляе сабой сімбіёз традыцыйнага лінейнага тэксту і новага, заснаванага на актуалізацыі палікодавага фармату. Гэта кардынальна мяняе стылістычнае аблічча медыятэксту. У ім спалучаюцца ў рознай ступені і на розных платформах вербальныя і паравербальныя складнікі з паступовым нарастаннем тэкстаўтваральнай ролі апошніх. Стылістычная стратэгія будзеца як на функцыянальным размежаванні маўленчых сродкаў, так і на кантамінацыі іх, канвергенцыі і ўзаемапранікненні лексічных груп, дынаміцы граматычных форм. Беларуская стылістыка набывае сваю спецыфіку па прычыне дзейнага дзяржаўнага білінгвізму, што ўплывае на ўсведамленне розных традыцый фарміравання літаратурных моў.

Журналісцкі працэс цесна звязаны з грамадска-палітычнымі абставінамі, ідэалогіяй, з філасофскай думкай, этычнымі прынцыпамі і эстэтычнымі ідэаламі, з распрацаванасцю літаратурнай мовы і развіццём розных відаў мастацтва. Падзяляючы вялікую цікавасць да развіцця публіцыстычнага стылю, М. Я. Цікоцкі выпрацоўвае ўласны погляд на праблему і як быццам адкрывае длягляды медыядаследаванняў XXI ст.: «Сапраўднай рухаючай сілай стылю публіцыстыкі, любога літаратурнага твора, яго «ўнутранай спружынай» з’яўляецца даследчая, творчая думка, ідэя аўтара» [1, с. 7], вызначыўшы тым самым комплексны падыход да праблем стылістыкі, «калі моўныя сродкі, стылі маўлення ставяцца і вывучаюцца ва ўзаемадзеянні і ўзаемасувязі з іншымі элементамі літаратурнага твора, галоўным чынам ва ўзаемадзеянні стылю і зместу, ідэі і стылю», які «адкрывае шырокія магчымасці і перспектывы для стылістыкі публіцыстычных жанраў» [1, с. 10].

Настойлівае бачанне журналістам Цікоцкім у газетным тэксце эстэтычнага пачатку, разуменне ролі пераразмеркавання функцый СМІ прыводзяць да думак пра месца сучасных медыя ў камунікацыйным працэсе і пра новыя падыходы да вывучэння арганізацыі медыятэксту.

Бібліяграфічныя спасылкі

1. *Тикоцкий М. Е.* Проблемы языка и стиля публицистического произведения: автореф. дис. ... д-ра филол. наук: 10.642. / М. Е. Тикоцкий; Беларус. гос. ун-т им. В. И. Ленина. Минск, 1972. 54 с.